

Petőfi, a nép dalnoka?*

1847 októberében, Petőfi kolozsvári látogatása alkalmával díszvacsorát rendeztek a tiszteletére. Az *Erdélyi Híradó* szerint az egyik pohárköszöntőt „Petőfiért, különösen mint a nép dalnokáért” mondták.¹ Talán ez az első hivatalos adat, amely őt mintegy kinevezi erre a tisztségre. Korábban is a költői program önként vállalt része volt ez, de sosem kizárólagos szerep. Érdekes, hogy az ünnepi mondat sem a belső-magyarországi területen hangzott el, hanem a „másik magyar hazában”, ahonnan a költő műveit távlatosabban lehetett szemlélni, egyaránt távol a pesti kulturális élettől és az alföldi élményektől, mondhatni tiszta poézisként. Senki sem gondolta akkor, hogy Petőfi két év múlva eltűnik egy csatatéren, és azt sem, hogy erdélyi földben nyugszik majd.

A Petőfi-életmű egyik lehetséges megközelítési útja a költő szerepjátszó karakterével függ össze: mintegy utószülött Csokonaiaként, „furfangos borivóként” és egyéb, zsánerfigurákra emlékeztető hangnemben köszön be a reformkor színpadára. Az utóbbi évtizedek történeti folklorisztikai és közköltészeti kutatásai több új szemponttal gazdagították a műköltészet, illetve az írói szerepek alternatív értelmezéseit. Ezek nyomán Petőfi, Arany és más kortársaik számos alkotására tekinthetünk immár a popularitás sajátos szűrőjén át, íratlan poétikai szabályok és közköltési idézetek hordozóiként, továbbörökítőiként. Hangsúlyozom: Petőfi esetében ezek nem feltétlenül a szerzői szándékot tükrözik, ám mindenképp tanulságos a közönség szempontjából, hogyan illeszkedett be Petőfi lírája az énekhagyományba, és miért, milyen úton vált közkinccsé. Erről a külső Petőfi-olvasatról, a népköltőnek álcázott (valójában e szerepet is korlátozó) alkotói szerepről mutatok be néhány korai adatot az alábbiakban.

A nép dalnoka népet keres

Salamon Ferenc szigorúan ítélkezett a szerepek összjátékáról: „A nép dalnoka és a nép szószólója benne két oly különböző egyén, hogy alig ismerik egymást.”² Jámbor Pál kézikönyve még sarkosabban fogalmaz: „Mig Vörösmarty a nemzet költője, Petőfi a nép dalnoka: Arany mind a kettőjé lesz.”³

* Készült az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820 kutatócsoport* (2017–2022) keretében.

¹ Erdélyi Híradó, 1847. október 28. A költő állítólag a *Dalaim* című versét (1846) mondta el feleletképpen, amely változó refrénes, társadal-jellegű költemény, a legkevésbé sem népdal.

² SALAMON Ferenc, [*Recenzió Petőfi újabb költeményeiről, 1847–1849*], Budapesti Szemle, 1859, II. rész, 302. Lásd még: SALAMON Ferenc *írássai (1858–1888)*, szerk. ZABÁN Márta, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2018, 107.

³ JÁMBOR Pál, *A magyar irodalom története II.*, Pest, Ráth Mór, 1864, 305.

Lehet ezen még finomítani: mennyiben lehet dalnok egy olyan költő, aki közismer-
ten nem gyakorolja az énekszerzői fogásokat, ellentétben Arannyal és Tompával, akik
jó muzsikuskok? Tegyük hozzá: kettejük dalnokságában (részlegesen, de egyértelműen)
ott tükröződik a nagyobb létszámú református diákság, a százados hagyományú deb-
receni és sárospataki kollégium közösségi tudása is. Petőfinek nem adatott ennyire
szoros kötődés. Az aszódi, selmeci, pápai élmények és a más közösségek inkább csak
továbbindító, ösztönző hatásúak lehettek, és nem adtak beilleszkedést ígérő, normatív
keretet. A pályakezdő Petőfinek hiányzik az elsődleges közösség és közönség, amely
visszajelzéseket adhatott volna. Barátok helyett ő is „egész népet akarja tanítani”, az is-
meretlen, arctalan, mondhatni elidegenedő olvasó előtt tárja fel érzéseit, véleményét.
A zaklatott életvitel, az eklektikus kultúrafogyasztás és a beilleszkedési nehézségek
Petőfit legalább olyan közel vonzzák a hagyományhoz, mint amilyen messzire tu-
datosan ellökné magát. Nekünk, a régebbi korok kutatóinak sajátos nézőpontunk
van ehhez, és véleményem szerint az említett „hagyományfeszültség” végig érezhető
a Petőfi-verseken.

Kérdés: kicsoda a dalnok és kicsoda a nép? Valakiknek ír, vagy valakik nevében?
A választott költőjük vagy önjelölt?

A nép: akiknek nincs képviselőjük (a parasztság) vagy mindenki együtt? Ha az utóbbi,
akkor abban a régebbi irodalom fogyasztói többségben vannak, például nem-
zedéki okokból is. A Petőfi által megénekelte hősök és zsánerfigurák többsége még
a 18–19. század fordulóján született; *A helység kalapácsa* (1844) negyven-ötvenes
hősei mindenképpen:

A bölcs férfiú, a ki
Az idén már negyvenedikszere
Éré meg a krumplikapálást.⁴

A parasztság sem volt ekkoriban iskolázatlan massa, valamiféle „ősi tudás” titkos
életben tartója, hanem egyre iskolázottabb, akkulturációs folyamatokban részt vevő, sőt
a napóleoni háborúk miatt kényszerű mobilitásnak kitett széles néptömeg. Elzártága
változó fokú, de amiatt, hogy a reformkorra minden magyar protestáns és katolikus
tanintézmény lábra állt, mintegy új fénykorát élhette, elég komoly tanár- és lelkész-
utánpótlás volt szerte Magyarországon és Erdélyben. 1846-tól Erdélyi János népköltési
antológiái nem csupán a népköltészet – vagy az annak ismert, falun is elérhető köz-
költészeti repertoár – irodalmi elfogadtatását segítik, hanem fél évszázadon át forrá-
sául szolgálnak a népszerűsítő antológiáknak, füzeteknek, kottás gyűjteményeknek.
(Harminc év múlva sincs jobb: 1874-ben Arany János a saját kottás *Dalgyűjteményében*
rendre Erdélyihez irányítja az olvasót, ha több versszakra kíváncsi.) Kati Kallio és

⁴ PETŐFI Sándor, *A helység kalapácsa* (1844) = PETŐFI Sándor *összes költeményei* (1844. január–
augusztus): *Kritikai kiadás*, s. a. r. KISS József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1983
(Petőfi Sándor Összes Művei, 2) [a továbbiakban: PSÖM 2], 73.

Maciej Janicki előadása figyelmeztetett nemrég arra, hogy az ilyen kiadványok még a romlatlanabb folklórjáról híres 19. századi Finnországban is bekerültek a kispolgári és paraszti használatba, és néhány évtized múlva e szövegvariánsok adták a hitelesnek tartott folklórgyűjtések bázisát.⁵ Vagyis nem a romlatlan ősi szövegtudás, hanem a húsz éve kiadott antológia.

Dalforrások

Régóta a nyelvemen van, csak nem illik kimondani: Petőfit éppenséggel a népdal-imitációban érzem legkevésbé tehetségesnek. Gyakran banális, esetenként nominálisan fakó, néha kicsit erőltetett. Épp az a személyesség tűnik el belőle ilyenkor, amit más műfajaiban oly természetesnek és eredetinek érzünk. Ez azzal is összefügghet, hogy minden híresztelés és népszimpátia ellenére sem volt jártas ebben a szöveghagyományban. A népdalszerű versei túlnyomó többségét nem a szülőföldjén vagy ahhoz közel írta, hanem éppenséggel vendégségben, úton-útfélen, a Hortobágytól a Dunántúl déli csücskéig. Belső, stilizált kapcsolat ez valamilyen általános népdalkinccsel, de mai foghíjas tudásunk szerint nem jellegzetesen alföldi vagy Duna-melléki szövegeket imitál (ezekről az Erdélyinek beküldött gyűjtemények legalább a felső köznép szintjén tudósítanak).⁶ Hosszas boncolás után csak általános közköltészeti szüzsékre bukkanunk, amelyeket eredeti módon dolgoz ki, néha saját csattanóval. E téren a legjobbak a korhelypanaszai, azaz részeg emberek tréfás dicsekvései, egy akkor már legalább kétszáz éves műfaj a magyar hagyományban. Ezek élő hőseit személyesen is láthatta az apja kocsmáiban – de annál inkább szerepjáték ez, semmiképp sem hiteles életta-pasztalat. De tudjuk-e, hogy szövegszinten mi hatott Petőfire?

A négy ökrös szekér (1845) Erzsikéje, Sass Erzsébet 1901-ben Szekszárdon írta le visszaemlékezését a szép borjádi (Tolna megye) napokról, és ez meg is jelent a *Vasárnapi Ujság*ban. Elmeséli, hogy bátyja, Károly „gitár mellett dalolt a mély érzésű költőnek, hogy jókedvre derítse”. Erzsike tizenhét évesen maga főzött a húszéves költőre és házigazdáira. Megtudjuk azt is, hogy nagy örömet okozott neki az alábbi „régí dal” eléneklésével:

Csipkés a szőlő levele,
Vártalak, rózsám, az este.⁷

⁵ Kati KALLIO, *Oral audiences of printed works*, megjelenés előtt álló előadás, elhangzott: 2022. szeptember 2., Gjirokastër (Albánia), 50th *International Ballad Conference: Ballads and the Audience in Time and Space*.

⁶ Vö. KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 236–246.

⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1901. szeptember 29., Kéry Károly *Petőfi-ereklyék* gyűjtőcímű cikkében; rövidítve: *Pesti Napló*, 1901. szeptember 29., 11.

A *Csipkés a szőlő levele* valóban régi dal, de 1830-nál nincs korábbi feljegyzése, ekkoriban viszont az ország több pontján felbukkan. 1834-ben Sárospatakon ki is nyomtatták az *Érzékeny és víg dalok* kötetében (1826-ban, az őskiadásban még nem szerepelt):

Csipkés a szőlő levele,
De lerázza az ősz szele,
Piros vólt Rózsám orczája,
De már lehullott virága.

Azt gondolom eső esik,
Pedig a szemem könnyezik,
A Galambom halva fekszik,
Hólnap délre eltemetik.

Bár csak addig ne temetnék,
Míg én oda elérhetnék,
Koporsójára borúlnék,
Keserves jajszóval sírnék.⁸

A nyitó szakasz jellegzetes vándorstrófa, amely mindig más hasonlókkal keveredik. Nehéz lenne rekonstruálni, Petőfi épp miként hallotta Erzsikétől; a második sor láthatóan másképp hangzott, mint ahogy a pataki zsebkönyvben kinyomtatták. Annyi valószínű, hogy szerelmi panasz dallá szövődtek a mozgó, „szabad vegyértékű” strófák, amilyen a fenti nyomtatott verzió.⁹ Erdélyi Jánosnál (1846) a *Kék eres a szőlőlevel* kezdetű versszak indítja a dalt, és ennek párhuzamos képe a szőlőlevel újabb tulajdonsága:

Kék eres a szőlőlevel,
A szép asszony szép lányt nevel.
Mióta felcseperedtem,
Mindig a szépet szerettem.

Csipkés a szőlő levele,
Most jött a rózsám levele.
Mit ér nekem a levele,
Ha nem beszélhetek vele.¹⁰

⁸ *Érzékeny és víg dalok gyűjteménye*, Második megbővített kiadás, Sárospatak, 1834, 45. Eredetileg a sorok között – elválasztással.

⁹ 1852-ben egy 17. században játszódó elbeszélés, Szöllősy Benő *A három Kaszap Leány halma* című írása mottójaként közölték egy szakaszát, vö. *Hölgyfutár*, 1852. március 12., 233. Csiky Gergely kedvelt dalaként 1882-ben egy zongorakíséretes antológiába is bekerült.

¹⁰ *Népdalok és mondák* [I], a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pest, Beimel József, 1846 (Magyar Népköltési Gyűjtemény) [a továbbiakban: NM I.], 95–96, további 4 versszakkal (*Az én rózsám szemöldöke; Ágas bogas sűrű tölgyfa; Az én rózsám szeme, szája; Búzát kötöttem keresztbe*).

A panaszos tartalom ellenére a dallam más karakterű is lehetett, így Erzsike akár valóban táncolhatott rá. Egy könnyed dallamot a fülöpszállási, tehát Petőfihez közel élő Tóth István (1832–1843) örökölt meg, majd rokon változatban Tompa Mihály kottázta le 1844-ben, mindketten az Erdélyi-féle szöveg jellemző részleteivel.¹¹ A dalt országszerte ismerték, ám vajon Petőfi tényleg ekkor és itt hallotta először? Nem tudjuk, de még ez sem kizárható.

1845-ben az *Úti jegyzetek* egyik epizódjaként örömmel hallgatja Ajnácskő közelében a cigánybandát:

Csomain Jóska cigánybandája gyönyörű nótákat huzott Lavotta, Csermák s másoktól; különösen megragadt – mellyet most először hallottam – a karancsaljai nóta. Hogyne! az ég is derült borult hallatára... egy felől nap sütött, más felől eső esett... szóval, a magyar nóta, magyar vigalom megtestesülése volt.¹²

Ág Tibor, a kiváló felvidéki népzene kutató az 1960-as években megpróbálta azonosítani a „karancsalji nótát”. Ajnácskő környékén cigány botlólóként bukkant egy szövegre (sajnos a helyi cigányzenekar már nem tudta játszani), és Dienes András ötlete nyomán talán joggal gondolt arra, hogy a dalszöveg *derül-borul* motívuma szűrődött át Petőfi megjegyzésébe:

Ha felfogom a botom, dalmaj, dalmaj.
Útnak indítom magam, álomdalmaj, dalmaj.
Vágok olyat Détér felől, derül, borul mindenfelől.
Álomdalmaj, álomdalmaj, dalmaj.¹³

Ha valóban a dalszövegből érkezett ez a motívum, fel kell tételeznünk, hogy énekelte valaki. Ám a cigánybandáknak nem ez volt a feladata, ők a hangszeres kíséretet biztosították mások énekéhez és táncához. Inkább a vendégekről gondolhatjuk, hogy énekeltek. De vajon mit és milyen dallamra? Később, az 1850-es években Bunkó Ferenc 1857-es kiadása nyomán Johannes Brahms is feldolgozta a „karancsai [!] palóc nóták” legjavát, így elvben nem zárható ki, hogy ezek valamelyike Petőfi jelenlétében is elhangzott az akkori muzsikusok repertoárján. Mivel azonban szöveget itt sem közöltek, egyelőre ezt az utalást inkább egy tág zenei halmaznak vélhetjük, semmint konkrét dalnak. Közköltészeti szempontból az ég derülése vagy borulása ekkoriban

¹¹ Tóth István: *Áriák és dallok* (1832–1843), 116, kezdősor: *Az én rózsám szemöldöke – Tompa Mihály: Dalfüzérke* (1844), 15. sz., kezdősor: *Kék-eres a szőlő-level*. Egészen hasonló, talán ritmushibával egy későbbi kiadás: SZINI Károly, *A magyar nép dalai és dallamai* (200 darab), 2. kiadás, Pest, Heckenast Gusztáv, 1872, 103. sz., kezdősor: *Kék eres a szőlőlevel*.

¹² PETŐFI Sándor, *Úti jegyzetek* (1845) = PETŐFI Sándor *vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5) [a továbbiakban: PSÖM 5], 31–32.

¹³ ÁG Tibor, *Karancsalji nóta = Uő, Cserepek: Élettörténetek*, Dunaszerdahely, Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet, 2015 (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 62), 81.

már közkedvelt nyitó sornak, *dalküszöb*nek számít, a Petőfi által is ismert *Zöld Marci*-ponyva pedig így kezdődik: *Hideg szél fúj észak felől.*

Nagy hatással volt Petőfi verseire, főleg a pusztai pásztorromantikára Mátyási József híres *Gulyásnótája*, amelynek néhány szakaszát maga népdalként írta össze és küldte be Erdélyinek.¹⁴ Talán tényleg nem tudta, hogy a szomszédságában élő öreg poéta írta a verset? Népi változatoknál már a 19. században van példa arra, hogy Mátyási és Petőfi strófái összekeverednek, a közköltészeti affinitás jegyében új, vegyes eredetű zsánerdalt hozva létre.¹⁵ A legmélyebb, gyerekkori emlékként felidézett folklorikus szöveg a *Szülőföldemen* (1848) refrénje, *Cserebogár, sárga cserebogár*. Ez sem népdal, hanem egy közköltészeti előzményekből szőtt népszínműdal, amelyet a költő dajkája valóban hallhatott Déryné társulatának kecskeméti fellépésén, és ő maga szintén ismerhette színpadról.¹⁶

A Megy a juhász számaron (1844) voltaképp egy parafrázis, amelynek eredetijét széles körben énekelték már az 1830-as években, többek között Pápán (lásd az alábbi változatot), de az Alföldön is. Az Arany család kedves dalai közé tartozott, Arany János és Arany László is megörökítette később.¹⁷ *A siska*, a lógó fülű, erdőben makkoltatott sertés említése dunántúli eredetre utal. Ebben a közdalban nem a juhász, hanem a kanász ballag hazafelé furulyázva, és nyáját a kedvese felé téríti, szerencsére jó véggel:

Mikor szürét nyakába vetve
Csoport disznaját
Terelgeti Marczi
hucs után Siska te,
csak az[t] emlegeti

Dudája is kezében van
Tilinkóját veri
Iszik reá jó bort,
hucs után Siska te
megint azt pengeti

Megint reá rívalkodik
Hucs után Siska te
Galambom is nem tom
hogyan van? Jaj szegény!
Hucs után Siska te!

¹⁴ Bővebben: CsÖRSZ Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226, itt: 212.

¹⁵ Ilyen jelenségekről bővebben: BIERNACZKY Szilárd, *Petőfi „dalai” a nép között*, Filológiai Közöny 19(1973), 349–398.

¹⁶ Vö. CsÖRSZ, *i. m.*, 208–210.

¹⁷ Arany János kéziratos dalgyűjteményében (1874) is szerepel, I. 58. sz.

Mikor le nyugszik a nap
Igy keritti disznaját
Terelgeti nyájját
hucs után Siska
barna galambom felé.¹⁸

A fülöpszállási Tóth István kétféle dallammal is feljegyezte a dalt 1832 és 1843 között,¹⁹ így biztosra vehetjük, hogy Petőfi szülőföldjén jól ismerték.

A fentiekhez hozzáolvasva Petőfi saját népdalgyűjtését, ami csupán pár, töredékes szöveg, látható, hogy nem a népköltészet legjavát ismerte, és főleg nem azt az archaikus réteget, amelyet majd csak apránként fedeznek fel. Ugyanakkor egy költőnek az ihletmerítéshez, a stilizáláshoz ez éppen elég.

Alkuk

Amit Petőfi könnyű kézzel imitál, az a saját gyerekkorának népies mūdalkincse: Vörösmarty, Czuczor, néha még régebbi szerzők zsánerdalai. Mintha könyvből olvasná ezeket, és feltehetőleg valóban így történt. Több okot kereshetünk, de az egyik legfontosabb épp a család központi, de nem közösségi szerepköre. A Petrovics–Hrúz család elsőgenerációs kiskörösiként még a szlovák közösségen belül is újnak, betelepülőnek számított. Túlzás lenne a *gyökértelen* kifejezés, hiszen erős magyar identitásuk volt, de tény, hogy azokhoz a jász–kun családokhoz képest, akik legalább a 18. századot végigélték ugyanazon a településen (a székelységről nem beszélve), mindenképpen más sors várt a messziről érkezőkre. Akkor is, ha a kocsmá révén fontos társadalmi találkozóhelyet üzemeltettek. Petőfit a finom akcentusáért Pápán állítólag „tolakodó lutheránus tót diáknak” csúfolta riválsa, Demjén Ferenc.²⁰ A dunántúli társaságból bizonyára már alföldi nyelvjárása miatt is kilógott volna, de ez különösen fáj neki.

Az, hogy a szlovák folklórból mit ismert, és mit parafrázelt, későbbi kutatásokra ösztönöz. A *Hull a levél...* formája mögött szinte biztosan egy refrénes szlovák daltípus húzódik meg, de egyelőre nincs párhuzamos szövegünk. A közös metrikai alapötletből egy csárdásdal jött létre, amelyet Szini Károly még 1872-ben is kiadott, tehát értékállóknak bizonyult, holott sem Petőfi versét, sem a mögé képzelhető szlovák és magyar közdalokat nem szorosán imitálja. Még azt sem zárnám ki, hogy e vers már Petőfié előtt létezett magyarul is, az 1–2. sor változó tartalommal viszi a vers fonálát, a többi pedig egy hosszú refrén (búcsúzás, bocsánatkérés stb.).

¹⁸ Márkus István-énekeskönyv (1836), 32.

¹⁹ Tóth István: Áriák és dallok, 45. és 129.

²⁰ Idézi: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák), 74.

Ez a szemem, ez az egyik,
Jobban kacsint, mint a másik,
Ne haragudj, édes,
Ne haragudj, kedves
Galambocskám!
Ne haragudj, édes,
Ne haragudj, kedves,
Édes, kedves galambocskám!²¹

Színi a kottás antológiában Petőfi versét is közli,²² azzal a teljesen más karakterű, szomorkás, lassabb dallammal, amelyet Egressy Benjamin írt 1850-ben.²³ (Egyszerűbb rokonai egyébként a 19. századi szlovák népzenei anyagban is felbukkannak, talán Egressy ilyen melódiák ismeretében komponálta művét.) Tari Lujza nagyszerű adatára szerint azonban nem vált népdallá, csak szórványos előfordulásairól tudunk.²⁴

Petőfi népiességét valójában éppen az álnépiessége adja. Dalainak későbbi folklorizációja, népdallá és nótává válása megerősít egy illúziót: a verseinek hatása akkora az újabb magyar népdalkincsre, hogy mintegy visszamenőleg is népi eredetűnek halljuk a sorait, holott gyökerei nem pontosan abba nyúlnak. Ebben az értelemben Petőfi *közvetítő* a kulturális rétegek között. Illetve nem feltétlenül ő maga töltött be közvetítő szerepet, sokkal inkább a széles körben elterjedt, dalszerű (eredetileg nem is mindig túl népies) versei.

Sokkal pontosabb képünk lesz, ha általános mezőnyként a népies műdalok gazdag, bár változó minőségű repertoárjára tekintünk. Ezen belül Petőfi elég eredeti darabokat alkotott, és e szöveghagyomány fel tudta venni azokat saját folyamába, amelyek dalszerű versformáik miatt hamar összeéneklődtek, kontaminálódtak más hasonlókkal. Gyakran egyébként régies dallamokkal párosították őket, talán érzelve a szándékos archaizálást. Az *Alku (Juhászlegény, szegény juhászlegény, 1845)* közkeletű dallama egy 18. század végi, 4×10-es vagy más formájú diákdalhoz illeszkedett, és ahhoz a tréfás dalhoz, amelyben a rendetlen dohányos keresi a megszökött pipáját és a szerszámait, bár a dallamot csak népi feljegyzésekből ismerjük a szövegcsaládhoz.²⁵ A dallam 18. századi szerelmi szövege kissé eltérő versformában: *Kérlek, rózsám, tekints rám kegyesen*, illetve obszcén szöveggel: *Talán, kincsem, olyan hiszemben vagy* – ez utóbit Pálóczi Horváth Ádám kottázta le, aki semmiképp sem Patakról ismerte, inkább

²¹ SzíNI, *i. m.*, 111. sz., 4 versszakkal.

²² *Uo.*, 47. sz., a zeneszerző megnevezése nélkül, sőt Petőfit sem jelöli költőként sem a kotta mellett, sem a tartalomjegyzékben.

²³ Ennek zongorakiséretes kottája a Kodály-rend online adattárában, forráshivatkozás nélkül: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_KodalyRend_212/?pg=126&layout=s. (utolsó megtekintés: 2024. január 5.)

²⁴ Tari Lujza, *A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik*, Magyar Napló 11(1999), 7. sz., 22–35. Itt: 29.

²⁵ *Csuda dolog, mely nem régen történt, kritikai kiadás: Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, munkatárs Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4), 154. sz.

Debrecenből vagy akár a Dunántúlról.²⁶ A dallam rokonait tehát Petőfi verse előtt már legalább 50–60 éve énekelték. Erdélyi János pedig 1850-es naplójegyzetében felfedi, hogy 1845-ben ezt a dallamot ő alkalmazta a vershez, és hamar elterjedt: „A Petőfi »Juhász legény«-ére én fogtam rá azt a dallamot, melyen [az] egész haza ismeri, még ezelőtt öt évvel.”²⁷ Ez még szorosabbra zárja az kört, Erdélyi ugyanis sárospataki diák volt, a régi kollégiumi dalkincs jó ismerője. Így egy olyan dallamot kanonizált, amely régi és felvidékiek, sőt szlovákok is kissé. Meglehet, hogy Petőfi éppúgy ismerte diákéveiből, mint Erdélyi. Sőt néhány másik 4×10-es Petőfi-vershez is dallamként szorgálhatott, ha valaki énekelni akarta azokat.

Költőnk a felsorolt (természetesen nem kizárólagos) szempontok nyomán a magyar kultúrába nem vagy csak részlegesen született bele. Magyar kulturális ismeretei jelentős részét tanulás és önművelés útján szerezte, és már gyerekkorától az egyéni ízlés is formálhatta a választásait. Azt tehát, hogy mire fogékonyak az olvasók, tapasztalati úton sajátította el. Valószínűleg pontosan bemérte, hogy a magyar köznép és alsóbb értelmiség nem a vadromantikát és az igazi egyediséget keresi majd az ifjú költőben, de nem is a paraszti folklórt (amelyet ő is csak vázlatosan, másodkézből ismert). Arany János véleményét mérvadónak tekinthetjük, aki saját diákéveinek olvasmányaira így emlékszik vissza:

Megismertem *Tassot*, perse ros magyar prozai fordításban (Tanárktyól) és *Milton Elv. paradicsomát* (Bessenyeitől) a *Henriast* (Péczelitől) Vályi Pártos Jerusálemét, Gáthi „Mármarosi éhségét” Dugonics regényeit s több hasonló teremtményeit az epikai műzsának; szóval olly magyar irodalmat, melly az előtt fél századdal volt divatjában. Mert a vidéki közönség jobbadára még mind ezeken rágódott, – az új iskola coryphaeusai Szalontára nézve még nem léteztek.²⁸

Petőfi szintén megemlíti az elavult olvasmányokat a faluról Pestre látogató *Kedves vendégek* (1844) kapcsán:

A mámi, ez már művelt egy személy.
Még az irodalomról is beszél.
Könyvtára van szobája ablakán.
A könyvtár dísze Szigvárt, Kártigám.²⁹

E szavak biztosságot is sugallnak: *volt mihez kötődni*. Maga Arany jelentős örökséget vitt tovább e művekből, de Petőfinél szintén sokkal erősebb a hatásuk, mint eddig

²⁶ Ötödfélszáz énekek (1813), 394. sz.

²⁷ Erdélyi János 1850-es naplójából közli: Fővárosi Lapok, 1871. július 9., 722. Az eredeti naplóbejegyzést (1850. január 15-ei dátummal) T. Erdélyi Ilona szívességéből még az Erdélyi Tárból olvashattam; jelenleg: MTA KIK Kézirattár, rendezés alatt.

²⁸ Arany János Gyulai Pálhoz, Nagykőrös, 1855. június 7. = ARANY János *levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Gyöngyi, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16), 556.

²⁹ *Kedves vendégek* (Pest, 1844. [jún. 15.–júl. 15.], PSÖM 2, 48.

hangsúlyoztuk. A nép dalnoka: azoké, akiknek *más hangján* érdemes dalolni. Gvadányi József iránti tisztelete tükröződik a híres verséből³⁰ és számtalan más helyről, ahol őt imitálja – a rímzavakig bezárólag! –, ugyanakkor *A táblabíró* című stílusparódiája (1847)³¹ nemcsak a címadó hősről, Fegyveres Tamásról szedi le a keresztvizet, hanem a poros verselésről, a valóságot elfedő szócirkalmakról is. Petőfinek a hagyományhoz való viszonya tehát vibráló, hol rajongó, hol lázadó. Mindez átjárja végtelenül tudatos programját, amelynek ihlet fölötti szerepéről, koordinációs erejéről Kerényi Ferenc több helyen nyilatkozott.³² Eközben Petőfi is szüntelen hangoztatja, hogy tudatában van ellentmondásos szerepeinek:

Vagyok henyélő század gyermeke,
Hol megdaniolni méltó tárgyam nincsen; [...]³³

Az egyik 1843-as levélben Petőfi elmeséli Szeberényi Lajosnak, hogy „Vörösmartynak szembetűntek verseim, s a mint Bajzától hallám, ő a Petőfi név alatt valami régibb írórt vélt rejtetni.”³⁴ Megszólalásmódja valóban idősebb szerzőt mutat egy húszéves ifjúhoz képest. Egy másikban azt panaszolja, hogy Vörösmartyék sok bordalt kihagyattak vele a kötetéből:

Vörösmarty, Vachott Sándor és Szigligeti voltak megbizva verseim átnézésére, s ezek, barátom, vagy tizenötöt kivetettek belőlök, s nagy részint bordalokat. Csak nézd, a szomjas ember tűnődését is ki akarták küszöbölni, de már ezt nem hagytam.³⁵

A *Szomjas ember tűnődése* (1844. január–február, Debrecen)³⁶ talán azért is kap nagy hangsúlyt, mert Petőfi ebben jár a legközelebb a közköltészeti hangnemhez. A korhely férfi panaszai a gúnyos feleségsiratás is belevegyül, ahogy az már a 18. század óta kettős motívumnak számít. A szerkesztők ezt alighanem túl triviálisnak tartották, Petőfi viszont jól érezte, hogy ez a hangnem cseng majd a legismerősebben a leendő

³⁰ *A régi jó Gvadányi* (1844. [aug.]), PSÖM 2, 68–69.

³¹ Kiadása: PETŐFI Sándor *összes költeményei* (1847), s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 5), 201–214. Nem mellékes, hogy a *Pató Pál úr* szomszédságában keletkezett.

³² Véleményem szerint Kerényi 2008-as Petőfi-monográfiájának ez az egyik kulcstémája.

³³ *Mért nem születtem ezer év előtt?* (Pest, 1844. [nov. vége–dec. közepe]), kiadás: PETŐFI Sándor *összes költeményei* (1844. szeptember – 1845. július), s. a. r. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 3) [a továbbiakban: PSÖM 3], 92.

³⁴ *Petőfi Sándor Szeberényi Lajoshoz, Kecskemét, 1843. március 5.* = PETŐFI Sándor *levelezése* (Függelék: *vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok – Pótlás e kiadás korábban megjelent kötetekhez*), s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, a Függelék H. Törő Györgyi, a Pótlás Kiss József munkája, Bp., Akadémiai, 1964 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 7) [a továbbiakban: PSÖM 7], 16.

³⁵ *Petőfi Sándor Tárkányi Bélához*, Dunavecse, 1844. április 28. = PSÖM 7, 28–29.

³⁶ PSÖM 2, 12–13.

olvasóknak. A *csap* ezúttal nem a *papra* rímel (mint az 1844. őszi *Csokonaiban*),³⁷ hanem a *napra*, de ez is bejáratott rímpár, hiszen már a 18. században rendszeresen használták a *nap-kap-pap-csap* rímtoposz elemeit:

Kedves légyen hát minden népeknek ez örömmek napja,
Minden örüljön, vígan üljön: nem fagy be hordó csapja.³⁸

Petőfi nem csak a pályája elején használja tudatosan a régebbi mesterek költői fogásait, nyelvi megoldásait. Szendrey Júliához szóló verseit szándékolatlan régies szólítgatásokkal gazdagítja, ami nyilván kissé szokatlan a nála sokkal iskolázottabb, polgári lázadó identitású leányka felé. A legszebb példája ennek egy igen szoros idézet a *Szerelmes vagyok én?* című versben (1846. szeptember), ahol a közismert sorokban így fordul az olvasóhoz:

Látjátok pirulni
Halovány orcámat?
Hajnal-e vagy alkony,
A mi ottan támad?

Hajnal is, alkony is;
Örömmim hajnala,
Örömmim hajnala,
Bánatim alkonya. [...]³⁹

A végén olvasható motívum nem máshonnan származik, hanem a neves mesterkedő költő, Földi János (1755–1801) ötven évvel régebbi verséből, amely Weszprémi Juliánához szól, és Horatius ionicus trimeterét választja mintául. Az idézettel Petőfi felfedi kedvesének nevét is, hiszen Földitől ezt mindenki tudhatta:

Örömmömmek gyönyörű hajnala tettszik!
Jegyesem már kit akartam, Juliánám!
Jegyesem már Juliánám, örömmöm hajnala tettszik!⁴⁰

³⁷ PSÖM 3, 26–28.

³⁸ Egy lakodalmi köszöntő részlete, kezdősor: *Ne búsulj immár, drága lélek*. Kiadása: RMKT XVIII/8, 127/V. sz.

³⁹ PETŐFI Sándor *összes költeményei (1845. augusztus – 1846)*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor Összes Művei, 4) [a továbbiakban: PSÖM 4], 196–197, 5–12. sor.

⁴⁰ FÖLDI János, *A' Horátz III. Könyve XII. Eneke notájára* (későbbi cím: *Enyim Juliska*) = FÖLDI János és RÁDAY Gedeon *összes versei*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, Bp., Universitas, 2009 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 11), 257. A vers keletkezési ideje: 1789.

Földöntúli János

A *János vitéz* (akárcsak *A helység kalapácsa*) a fenti nézőpontból megint csak nem a népies tónusa miatt érdekes, sőt azt másodlagosnak érzem. Mindkét művet ugyanabban az évben, 1844-ben írta Petőfi, huszonegy évesen már ráérezve a közönség ízlésére. Ezek bizony vállaltan áthallásos művek. A Fejenagy-eposzparódia a deákos, Csokonaival kiteljesedő diákköltészetre kacsint, a *Békaegérharc* és a hasonló gyöngyszemek kései párjaként. Ugyanilyen ihletből, csak más versformában írta Arany János 1834-ben *A ványai juhbehajtást*.⁴¹ A *János vitéz* összetett küldetést vállal, de ismét olyan közönséghez fordul, amely várhatóan egyből felismeri a szüzsében megbúvó áthallásokat. Az olvasók ugyanis nemcsak az Árgirus sokadik ponyvakiadását ismerhették, hanem az azt tovább parafrazeáló *Csongor és Tündét* is. Vörösmartyval nagyon kerülül az átfedéseket Petőfi, de láthatólag vizsgát szeretne tenni mestere előtt a rokon szüzsé egyedi kidolgozásával. A megszővegezés azonban mélyen Gergei (Gyergyai) Albert, illetve a 18. századi kánonformáló, Gvadányi József hatását mutatja, itt-ott eredeti petőfis fordulatokkal. Ne feledjük: a természetleíró képsorok a *pictura* műfaj átszüremkedéseként éppúgy megtalálhatók Gvadányinál, mint már a 17. században, úgyhogy nem tartom Petőfi leleményének ezeket sem. A közköltészeti műfajok, főként a szerelmi dalok szókincse, becéző formulái itt sem népdalrészletek, hanem a régi magyar líra eleven hatását tükrözik. Nyelvi iparművészet,⁴² az újabb mesterkedő hagyomány szavaival, megoldásaival vegyítve. A jelenkorból nézve ezek korábbi, avulófélben lévő szófordulatok, műfaji jellemzők voltak, amelyek Petőfi segítségével régiségként szívódtak fel a *János vitéz* szövegébe, és mi, kései olvasók már részben innen, petőfisedett formában ismerjük ezeket.

Külön réteget alkotnak azok a motívumok, amelyek az előző nemzedék férfiközösségeinek legfontosabb élményére, a napóleoni háborúkra utalnak. Sokan tudni vélik, hogy János vitéz létező személy volt: a ráckevei Horváth Nepomuk János (1774–1847), akinek történetét a költő a környékbeli szájhagyományból vagy barátai révén ismerhette.⁴³ Saját katonáskodása során (1839–1841, Soprontól Horvátországig) éppígy hallhatott hasonló élettörténeteket, és az értelmezők közt akad, aki egyenesen Petőfi meghiúsult katonai pályáját tekintette a mű egyik ihletőjének. Az obsitos katonák által is gyakran mondott hazugságmesék beszüremkedéséről Bognár Péter írt fontos tanulmányt,⁴⁴ Gulyás Judit pedig a kritikai kiadást továbbgondolva részletesen elemezte

⁴¹ A vers az új kritikai kiadásban jelenik meg először méltó szövegkritikai jegyzetekkel, immár hiteles Arany-műként: ARANY János, *Kisebb költemények 1. (1825–1850)*, s. a. r., jegyz. SZILÁGYI Márton, Bp., Universitas, 2023 (Arany János Munkái), 4. sz.

⁴² Horváth Ivántól kölcsönzöm a kifejezést.

⁴³ Erről bővebben lásd a kritikai kiadás jegyzeteit: PSÖM 3, 308–309.

⁴⁴ BOGNÁR Péter, *A János vitéz közköltészeti forrásai: a hazugságversek = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2013, 231–240.

mindazt, ami így vagy úgy népmesei elem a szövegben.⁴⁵ Legújabbban Vardena Gábor elemezte a *János vitéz* hagyományhoz való viszonyát, eredetiségét.⁴⁶

Be kell vallani: ez az elbeszélő költemény az ingadozásai ellenére zseniális. Talán épp azt szeretjük benne, amit az egykorú olvasók még nem tudtak kihallani a megszokott, régies szókinccs mögül. Hogy a mese nemcsak az olvasót szórakoztatja, hanem a szereplőinek is vigaszt ad a reménytelen hétköznapi sorsuk elviselésére. De miért billen az Árgirus-típusú tündérmese felé? Úgy gondolom, éppen a Vörösmartyval való vállalt párhuzam miatt: a szerelmesek számára itt sincs boldogság a jelen világban. Az ármányos mostoha megbüntetése erkölcsi következmény, de nem oldja meg a történetet. Jancsinak más emberré kell változnia, új nevet kap – egy idegen királytól, idegen országban –, megregulázza az óriásokat (voltaképpen az ösztönvilágát), és el kell zárándokolnia a túlvilágra, Tündérországba. Csak ott, az elíziumi térben lehetnek egymáséi kedvesével, a földi élet erre nem ad alkalmat. A „falu árvái” az örökkévaló árvaságban egyesülnek.⁴⁷

Talán valóban bujkál valami szerelmi búfelejtés a *János vitéz* megírásában (bár Csapó Etelka csak a megírás után halt meg, de az éles intuíciójú Petőfi akár megelőzhetette ebben a saját érzelmeit is...). Ha így van, akkor nem meglepő, hogy 1844–1845-ben a *tündér*, *Tündérorság* szavak megszapornak Petőfinél. Legközelebb pedig akkor, amikor a valóban beteljesülő, boldog szerelem korszaka kezdődik Szendrey Júliával, becenevén Juliskával. Ekkor, ismét az intuíció sebességével megelőzve a valóságot, Petőfi ezt már annak az elíziumi állapotnak mutatja, ahova János vitéz megérkezett.

A név misztikája a gúnyos becenevtől a harcban szerzett (értsd: nemesi) névig rajzolja meg hősünk útját, mondhatni a *népiből* a *nemzeti* státusz felé. Érdekes, mintha Petőfi maga is ezt tenné a szlávcsaládnev megváltoztatásával egy képzelt, nemesi csengésűre. Iluska sem véletlenül viseli az ókori Helené nevét (aki után hősök indultak végzetes útra), de ő névadási ceremónia nélkül, kimondatlanul változik Tündér Ilonává. Mintha egész földi életét rangrejtve, a becenev mögé rejtve töltötte volna – ez ismét az érzékeny regények hatása.

Az új név megszerzése összekapcsolódik egy fontos, moralizáló epizóddal. Ez szintén a Gvadányi-örökséget (főleg a groteszkbe hajló *Rontó Pált*) vegyíti valami újjal, ami aztán Arany János *A betyár* (1850) című románctörredékének⁴⁸ kulcstémája lesz, sőt már a *Toldi* egyes motívumaira is rímel. A régi világban a társadalmi és fizikai mobilitás leghatásosabb, de legveszélyesebb útja az volt, ha katonának megy az illető. Mind Kukorica Jancsi, mind Pista betyár alulról, a pásztorok világából érkeznek, és egy

⁴⁵ GULYÁS Judit, „mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?": A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában, Bp., Akadémiai, 2010 (Néprajzi Tanulmányok). Különösen: 59–79.

⁴⁶ VADERNA Gábor, *A világ rendje – Petőfi: János vitéz*, Magyaróra, (25)2023, 1. sz., 8–12.

⁴⁷ E gondolatmenet egyetértőleg illeszkedik Vardena Gábor idézett írásához (amelyet még nem ismerhettem az MTA 2022-es Petőfi-konferenciája idején, ahová e tanulmány eredetileg készült).

⁴⁸ ARANY János *kiseb költői művei*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1), 66–70.

hajszálon múlik, hogy nem lépnek a bűn útjára: Jancsi a zsványokhoz, Pista a lótolvajokhoz csatlakozhatna, nem beszélve a gyilkosságba keveredő Miklósról. De ezt egyikük sem teszi, hiszen a társadalmi betagozódás, az új önértelmezés lehetőségét a katonaság jelenti majd a számukra, és vitéz huszárként folytatják pályájukat.⁴⁹ Arany szinte szó szerint átvesz részleteket Petőfitől, vállalva, hogy olvasói felismerik az ihlető szöveget.

Nemzeti dal – tegnapelőtt

Végül érdemes „a nép dalnoka” szerep felől rápillantanunk az életmű egyik legismertebb darabjára, a *Nemzeti dalra* (1848). Az utóbbi években Ruttkay Veronika nagyszerű tanulmányai tárták fel azt az összefüggésrendszert immár magyar vonatkozásaival, amely Robert Burns és skót kortársai révén egész Európában követendő modellként szolgált: a nemzeti dal (*national song*) műfaját, illetve ezek létrehozását mint irodalmi programot.⁵⁰ Magyarországgal eleve kínálkozik a párhuzam, hiszen a rebellis skótok a 18. században olyasmi helyzetben voltak a brit korona alatt, mint a magyarok a Habsburg Birodalomban. Nemzeti dal minden lehetett, amit akként adtak közre: frissen gyűjtött közdalok (szerelem, bor stb.), néha a dallamok cseréjével kissé összevegyítve, újraserkesztve, esetleg skótról angolra átültetve. Ezek valóban dalok, és gyakran kottával együtt adták ki őket, zongora- vagy gitárkísérettel, kissé eltávolodva eredeti, falusias hangzásuktól. Burns sikerének egyik titka éppen az lehetett, hogy miközben szorgosan gyűjtötte mások dalait, mindezt összesímította saját költői programjával. Szerkesztői munkájával alkotóként is bekapcsolódott a szövegek körforgásába, és a régi közköltészeti technikát a friss, gyors terjesztésű nyomtatványok tovább színesítették. Nyilván számos kétes hitelű vers is Burns-műként terjedt, más eredetiek pedig anonimként.

A *népköltészet*ként összefoglalható szövegtörzs valójában irodalomtörténeti szempontból éppen mint a „nemzeti dalok” nyersanyaga jutott először komolyabb szerephez, jóllehet tágabb kategóriát jelöl. Magyarországon ez a folyamat Jankovich Miklós *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* című, régebbi kéziratok másolatait őrző sorozatában összegződött (érthető módon ez sem akart népköltési gyűjtésnek látszani).⁵¹

⁴⁹ A kérdésről a pásztorok közköltészeti és irodalmi ábrázolásának kapcsán már írtam: Csörsz Rumen István, *Jobb a pásztorbotom a koronánál: A pásztorok képe a 18–19. századi magyar népszerű irodalomban*, Tanulmányok (Újvidék), (52)2021, 1. sz., 3–16. Itt: 14.

⁵⁰ Például RUTTKAY Veronika, *Robert Burns, George Thomson és a skót „nemzeti dal” = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 9*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2021, 17–56, részletes bibliográfiával.

⁵¹ Bővebben például KROMPECHER Bertalan, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, Bp., Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1931. – KÜLLÖS Imola, *Jankovich Miklós kéziratok énekgyűjteményeinek folklorisztikai vizsgálata = Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Bp., Akadémiai, 1985 (Művészettörténeti Füzetek, 17), 154–172. – Csörsz Rumen István, *Jankovich Miklós és a Nemzeti Dalok Gyűjteménye*, *Irodalomismeret* 30(2019), 4. sz., 63–78.

A titlust joggal viseli Mindszenty Dániel kassai ügyvéd válogatása (1832) is, mert hasonló koncepció nyomán született.⁵²

Az angol irodalmat jól ismerő Petőfi ugyan nem fordított Burnstől (mint később Arany), de az összetett, nemzeti dalnoki program feltűnhetett neki. Egyértelmű, hogy a refrénes versei egy részét ilyen művek ihlették, ha nem angolok, akkor németek és franciák, főként Béranger versei, amelyeket szintén többen megzenésítettek. Nem meglepő tehát, hogy Petőfi *Nemzeti dala* is refrénes – ahogy a nyugat-európai dalnokok, ő is számított a közönség bekapcsolódására. A hazai előzményeket szintén ismerhette, volt róluk szó a tudományos sajtóban, és mivel Jankovich Miklós 1846-ban halt meg Pesten, Petőfi több barátja találkozhatott vele. Jankovich köztudottan a nemzeti múlt szöveges, énekelhető relikviáinak megmentését tűzte ki célul, amelyek egy jelentős része a török korhoz, majd a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódott.

A *nemzeti* jelző nemcsak a magyar eredetet sugallja, hanem a közéleti használatot is. Sok mindent nemzeti dalnak tarthattak ekkoriban. Például az *Édes hazám fiai* kezdetű politikai panaszdal ezzel a címmel jelölték egy 1824 körüli debreceni gyűjteményben.⁵³ Bajza József *Múltadban nincs öröm* kezdetű, énekelve is terjedő verse Erdélyben egy ilyen című másolatban bukkan fel: *Nemzeti szomorú dal*.⁵⁴ Másutt a *Nemzeti Dall* címet a *Bécs várostól nyugatról keletre* kezdetű kesergő viseli.⁵⁵ Érdekes, hogy mindhárom vers keserves vagy panaszos alaphangú, bár a kicsengésük eltér.

Petőfi naplóbejegyzése március 17-én külön hangsúlyozza, hogy a vers már készen volt a forradalom előtt:

(A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-kán írtam, azon lakomára, melyet az ifjuság március 19-kén akart adni, mely azonban az eddigi események következtében szükségtelenné válván, elmarad. Mig én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának.)⁵⁶

Vagyis József napjára szánta, egy nappal saját névnapja után. Ilyenkor rendszeresen országos sokadalmat tartottak Pesten, ám ezúttal politikai gyűléssel, republikánus reformlakomával. A rögtönzésre (látszólag) mindig kész Petőfi hat nappal az esemény előtt megírta a hazafias dalt, és ez arra utal, hogy szerette volna kiosztani, vagy legalábbis megtanulhatták volna az előadók, netán rögtön énekelve. Mitikus túlzás tehát,

⁵² A háromkötetes gyűjtemény még az első akadémiai népköltési gyűjtőfelhíváskor került Pestre, kottás mellékletével együtt (88 *Eredeti magyar Dal*). Mai jelzete: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/56 (III. doboz), a kottás gyűjtemény: RUI 4r 324.

⁵³ *Győri Lajos gyűjteménye* (1824–1825), Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R. 2505, 227–229: „Nemzeti Dall Melly 1823b készítettett Farkas Lászlóne Asszonyaság által Szala Vgyében.” A szerzői attribúciót egyelőre nem tudjuk igazolni.

⁵⁴ Keltezetlen versmásolat a Rettegi család levéltárának vegyes kéziratanyagából, Kolozsvár, Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókleveletára, Familial Rettegi, 291. pallium (1765–1837 și fărã an), 103a–b.

⁵⁵ *Kisfaludy Károly és mások versei* (1837), OSZK Kt. Oct. Hung. 591, 10a.

⁵⁶ *Petőfi Sándor naplóbejegyzése*, 1848. március 17. = PSÖM 5, 81.

hogy a verset a március 15-ei forгатag szűlte volna. Éppen ellenkezőleg: tervszerű, gondosan felépített alkalmi vers, amely még azelőtt megszületett, hogy a bécsi forradalom híret vették volna. A legfőbb üzenetet a refrén hordozza, amelyben a nemzet kemény szavakkal és forradalmi eskűvel rázza le magáról a rabságot.

Petőfi versei között nem a *Nemzeti dal* tartalmi előzményeire érdemes vadászni, bár kétségkívűl akadnak. Az „unokáink leborulnak” sorhoz például fontos adaléknak tartom, hogy az unokákat számos más versben is emlegeti. Az utókor háláját mindig ők jelképezik, sose a közvetlenül következő nemzedék, a fiak és leányok. Tovább árnyalja a képet, hogy Petőfi feltehetőleg sose láthatta a nagyszűlei sírját, tehát nem lehetett se hálás, se hálátlan unoka. Az *Úti levelek*ben is csak megemlíti a Cinkotát, „hol a híres kántor s egyik nagyapám szendereg az úrban. Egyiket sem ismertem ugyan, hanem azért béke hamvaikra”.⁵⁷ Ám a sírját nem látogatja meg, csupán Kölcsey, Kazinczy, Csokonai nyughelyét szokta felkeresni. A folytonosság élménye ugyanúgy költői fikció lehetett számára, mint sok más szimbolikus magyarság-gesztus.

A versforma azonban rejt még egy csavart. A belső rímetek nem tekintve Petőfi egy 8, 8, 8, 8, 11, 11-es strófát használ, *aabb + R* rímeléssel:

Talpra magyar, hí a haza!	8
Itt az idő, most vagy soha!	8
Rabok legyűnk vagy szabadok?	8
Ez a kérdés, válaszokat!	8
A magyarok istenére	8
Eskűszűnk,	3
Eskűszűnk, hogy rabok tovább	8
Nem leszűnk! ⁵⁸	3

A nyolcas és a tizenegyes (ekkoriban főként 8+3-as cezúrával) viszonylag ritkán találkozik a reformkori népszerű költészetben, de azért akadnak példák rokon jellegű sorkapcsolatokra. 1829-ben látott napvilágot Kisfaludy Károly (Szalay Benjamin) egyik népdala az *Aurorában*, 8, 8, 9, 9-es megoldással:

Hűsvét után két hete már,	8
A' szép leány a' kertbe jár.	8
Jöszte, rózsám, jöszte	6
Hamar ki,	3
A' bokorban lelsz te	6
Odaki. ⁵⁹	3

⁵⁷ *Úti levelek Kerényi Frigyeshez*, 2. levél, Füzesabony, 1847. május 13. = PSÖM 5, 46.

⁵⁸ A megjelenés előtt álló kritikai kiadás szövegváltozatát Kerényi Ferenc hagyatékából közlöm. A Petőfi-kritikai tőle sajtó alá rendezett, de a váratlan halála miatt félbemaradt 6. kötete, amelyet Szilágyi Márton fejezett be, hamarosan napvilágot lát.

⁵⁹ SZALAY Benjamin [KISFALUDY Károly], *Népdalok*, 2. sz., Aurora Hazai Almanach, 1829, 212, 1. versszak.

Petőfi aszódi–selmeci diáktársának, Neumann Károlynak a kéziratából ismerünk is ilyen szöveget, immár 8 és 11 szótagú sorokkal, csak fordított sorrendben:

Ha felülök fakó lovam hátára,	11
Elnyargalok a babám udvarára.	11
Vár az engem vacsorára,	8
Piros paplanos ágyára. ⁶⁰	8

Petőfi többször használja ezt a kombinációt a verseiben, többnyire népdalszerű, szerelmi vagy mulató témáknál. A *Szomjas ember tünődésében* (1844. január–február) hasonló hangsúlyt kap a 3 és 7 szótagú egység, amint majd a *Nemzeti dalban* (*esküszünk / rabok tovább nem leszünk*):

Ejnye, mi az istennyila!	8
Üres már a láda fia?	8
Üres ám –	3
Jaj pedig be ihatnám! ⁶¹	7

1845 nyarán egy hasonló alapú strófában (ezúttal a 12-esek és a 8-asok vegyítésével) kipróbálja az ekhós játékot is, amely 1848-ban az *esküszünk* szó nyomatékaul szolgál majd:

Szól a kakas innenonnan	8
Viradóra.	4
Kivíadtunk, takarodjunk	8
Nyugovóra.	4
Hejh, ennek a mai napnak	8
Nagy az ára...	4
T'om: sokáig fáj belé a	8
Fáj belé a kezem szára. ⁶²	8

Az *Egri hangok* (1844. február első fele) szintén 11-essel zárul a négysoros tömb után, csak ebben 8, 7, 8, 7, kereszttrimes sorok állnak:

Földön hó, felhő az égen –	8
Hát hiszen csak hadd legyen!	7

⁶⁰ *Cantica a Carolo Neumann conscripta 1837–1838–1839. Aszodini et Schemnicii. Dallok*, Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V.3743, 45a. Az idézet korábbi kiadása: CSÖRSZ, i. m., 221.

⁶¹ PSÖM 2, 12–13, 1. versszak.

⁶² *Búcsu Kun-szentmiklóstól* (1845. [júl. 23.]), PSÖM 3, 167–170, 1. versszak [kiemelés tőlem – Cs. R. I.]. A forma némileg rokon a *Még azt mondják a kapások / Magasan repül a daru* kezdetű dalok strófatípusával, amelyet Arany is megörökített a *Dalgyűjteményben* és *Rákócziné* című balladájában (1848). Ez a versforma 11, 11, 11, 8+7-es, tehát az utolsó 11-es bővülésével játszik.

Rajta nincsen mit csodálni,	8
Télen ez már így megyen.	7
Én ugyan nem is tudnám, hogy	8
Tél vagyon,	3
Ha ki nem pillantanék az	8
Ablakon. ⁶³	3

Van azonban a formának egy sokkal korábbi előzménye is a magyar irodalomban, amire eddig nem figyelt föl a kutatás. Nem is feltűnő, hiszen egy csaknem hetven évvel régebbi szövegről van szó: Ányos Pálnak *A víg társaságról* írt verse 1782–1784-ből való. Szinte magyar prototípusa annak, amit Skóciában nemzeti dalnak hívnak, hiszen közköltészeti műfajt és tónust idéz, de egyedi, éneklésre való költemény. Másolatai nem ritkák a reformkori kéziratokban, például a *Komáromi dalgyűjteményben* (1828 – 19. század közepe, 81b) *Ivó ének* címmel szerepel. A versformája pedig épp 8, 8, 11, 11. Ha netán Petőfi ismert hozzá valamilyen dallamot,⁶⁴ tudhatta, hogy a 8-as sorpár megismételve alkalmas lehet az ő *Nemzeti dalához* is. Illő hát, hogy a végszót Petőfi egyik régi elődje, a szintén rövid éltű Ányos Pál mondja ki:

Éljen mái társaságunk,	8
Igaz magyar barátságunk!	8
Nem bántódik meg így Isten, sem ember:	11
Aki pedig ezt irigyli, gazember. [...] ⁶⁵	11

A „nem ember” szókapcsolat felbukkan a kétes hitelű *Üresen áll már a kancsó* (1843) 1. szakaszában: „Ki megállhat még a lábán, nem ember”. Ha tehát Petőfi írta a verset – amit egyelőre nem tudunk bizonyítani –, igen tudatos Ányos-imitációt rejtett bele. A *Kördalban* (1843) pedig már ott van az *ember – nem mer* rímpár:

Úgy is holtig él az ember,
Költeni ha mer, ha nem mer.⁶⁶

Vagyis az *ember* szó rímhívóként a társas dalok és bordalok egyik bejáratott eleme Petőfinél. A *gazember* és a *Nemzeti dalban* említett *bitang ember* ugyancsak áthallásos egymás felé. S hogy Ányos műveit fejből tudta idézni, mi sem bizonyítja jobban, mint egyik utolsó levelének záradéka, amelyet Ányostól kölcsönöz:

⁶³ Uo., 19–21, 1. versszak.

⁶⁴ Vikár Béla gyűjtése Erdélyből, Kénos, Udvarhely vm., <http://systems.zti.hu/br/hu/browse/62/11094>. (utolsó meglejtés: 2024. január 5.)

⁶⁵ Ányos Pál: *A víg társaságról* = „Higgy, remélj, szeress!”: *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*, s. a. r. JANKOVICS József, SCHILLER Erzsébet, Veszprém, VárUcca Műhely, [2007] (Vár Ucca Műhely Könyvek, 16), 81, 1. versszak.

⁶⁶ PETŐFI Sándor *összes költeményei (1838–1843)*, s. a. r. KISS József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1973 (Petőfi Sándor Összes Művei, 1), 89, 15–16. sor.

Légy nyugott és béketűrő, a mennyire lehetsz.
Higy!
Remélj!
Szeress!

a sírig és a síron túl örökre hűséges férjed

Sándor⁶⁷

Petőfi, úgy tűnik, a *Nemzeti dal*ban az összes széttartó hagyományiszálat sikeresen összeszótta. A vers kirobbanó sikerét a forradalmi hevületen kívül alighanem ennek a hagyományközeliségnek, a műfajok, dalformák és idézetek közti játéknak is köszönhetette.

⁶⁷ *Petőfi Sándor Szendrey Júliának*, Marosvásárhely, 1849. július 22. = PSÖM 7, 216.